

SANTRAUKA. Straipsnyje gvildenamas vertybinis pasipiktinimo mechanizmas, kylantis iš nutolusių tarpasmeninių santykių. To priežastis – apmaudaus pavydo reiškinys. Šis pavydas kartu su kitais neigiamais jausmais sukelia vertybių apvartą (vok. *Wertheumsturz*). Dėl to pykčio apimti žmonės nuvertina ir išstumia tarsi prekes teigiamas meilės, savipažinimo, savikontrolės vertybes, lemiančias tarpasmeninių santykių darną. Tai visuomenėje sukelia neigiamus socialinius reiškinius: perdėtą domėjimąsi Kedžio nusikaltimo istorija, juridinių žinybų bejėgiškumą Viktoro Uspaskicho byloje ir jų delsimą priimti galutinį teisinį sprendimą.

Pasipiktinimas atskleidžia ryšį tarp šalies socialinių problemų ir vertybių pokyčio. Nedarbas, struktūrinės emigracijos problemos tik didina neigiamus jausmus: baimę, pavydą, pyktį. Pasipiktinimas daro poveikį ir emociniams tarpusavio santykiams, ir kūrybiniam impulsui, ir nevisavertiškumo komplekso formoms. Priešnuodis prieš pasipiktinimą – savipažinimas, atskleidžiantis pykčio apimtą asmeniui teigiamas dvasines vertybes.

RAKTAŽODŽIAI: pasipiktinimas, apmaudus pavydas, vertybių apvarta, pyktis, meilė, viltis, vertybės.

Šiame straipsnyje analizuoju vokiečių mąstytojo Maxo Schelerio (1874–1928) vertybinį pasipiktinimo mechanizmą, kylantį iš racionalistinio nutolimo, pagimdyto pirmiausia apmaudaus pavydo. Pavydo ir kitų neigiamų emocijų skatinamas vertybinis pasipiktinimo mechanizmas sukelia vertybių apvartą (vok. *Wertheumsturz*). Tuo būdu pozityvios meilės, savipažinimo ir savitvardos vertybės, lemiančios tarpusavio santykių harmoniją, įkainojamos kaip prekės arba apskritai nuvertinamos. Atsiranda neigiami socialiniai reiškiniai: perdėtas visuomenės domėjimasis lokaliais reiškiniais (Kedžių istorija), socialinių institucijų negebėjimas spręsti teisingumo problemų (Viktoro Uspaskicho byla). Veikdamas kartu su neigiamomis emocijomis pasipiktinimas sieloje sukelia kartėlį ir didina žmonių tarpusavio nutolinimą, kuris kasdienybėje pasireiškia kūrybiškumo stoka ar menkavertiškumo formomis.

PANDOROS MITO METAFORA VERTYBIŲ APVARTOJE

Schelerio pasipiktinimo genezė primena graikišką Pandoros mitą. Pandora buvo labai graži moteris, bet, įpykę Olimpo dievai, ją sukūrė tam, kad atkeršytų žmonių giminei už titano Prometėjo atneštą į žemę ugnį. Pasipiktinimas (it. *risentiment*) patraukliai skambantis žodis, tačiau, kaip ir Pandoros grožis, jis slepia apgaulę. Pavyzdžiui, Friedrichas Nietzsche pasipiktinimo persmelktoje krikščionio laikysete atpažino pyktį, pagiežą, kerštą. Šių jausmų sukeltą žmogaus elgesį filosofas aiškino kaip ydingą vertybinę sąmonę, kuriai „<...> būtina kryptis į išorę, užuot žvelgus į save <...>“¹. Nietzsche mano, kad pasipiktinimas savipažinimą, kūrybos ir emocijų natūralumą paverčia išoriniais „blizgučiais“. Tokie blizgučiai – tai puošnios bažnytinės ceremonijos, iškreiptai pateikiančios antikos aristokratijos (ponų) pasaulėvaizdį. Kitas Nietzsche’s kritikuojamas blizgutis rašinyje „Apie istorijos žalą ir naudingumą“ dvasios moksluose paplitusi nuostata kaupti ir istoriškai pateikti informaciją, užuot suteikus jiems retorikos, poezijos ir kt. menų išraiškos priemonės. Tam tikra prasme pasipiktinimas yra Nietzsche’s kritinės filosofijos ir jo idealistinės pasaulėjautos išraiška, suskambanti graudaus filosofinio *requiem* akordais šiuolaikinių dvasios mokslų masiškėjimo kontekste. Kaip ir Nietzsche’ei, Schelerui pasipiktinimas (pranc. *ressentiment*) yra „darbinė“ filosofinės kritikos sąvoka, kuria „patogu“ apibūdinti vertybių apvartos veikimą. Šios apvartos esmė – pozityvių vertybių transformavimas į dirbtines: pataikūniško prisitaikymo, asmeninės naudos išskėlimo, užuot ieškojus pašaukimo vertybės. Schelerio filosofijoje vertybių apvartos mechanizmas, kuris čia analizuojamas aprašant nutolimą ir apmaudų pavydą, yra tapatus pasipiktinimui, kadangi abu procesai yra „<...> begarsio pasaulėžiūros proceso formos ir kyla iš miesčioniško kapitalistinio laikmečio“². Iš to išplaukia, kad pasipiktinimas šalia neigiamų emocijų persmelktų reiškinių taip pat susijęs su miesčioniško gyvenimo dvasia bei vertybėmis. Verta prisiminti, kad tiek Scheleris, tiek Nietzsche savo kūrinuose kritikavo tokią kapitalistinę miesčionišką tvarką. Be to, abu mąstytojai savo veikla priešinosi miesčioniškos dvasios dominavimui. Pavyzdžiui, Nietzsche nuo kapitalistinės visuomenės bėgdavo į Italijos kaimų idilišką tylą, konfliktuodavo su miesčioniškai konservatyvia Šveicarijos aukštųjų mokyklų profesūra. Scheleris³ dėl „antikapitalistinio“ charakterio, kuriame ne karjera, o

¹ Nietzsche, Friedrich. *Apie moralės genealogiją*. Iš vok. k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Pradai, 1996, 45.

² Scheler, Max. *Der Umsturz der Werte. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*. Leipzig: Der neue Geist, 1919, 7.

³ Priešingai negu Scheleris, Nietzsche pats įpuolė į romantinio pasipiktinimo glėbį, t. y. atsiribojo nuo mylimų asmenų, manydamas, kad vienvėje sugebės suderinti tarpusavio santykių problemų išbalansuotus iracionalius jausmus (dionisiškąjį pradą) ir harmoningus proto apmąstymus (apoloniškąjį pradą), bet dėl tokio gyvenimo būdo ir neišspręstų sielos problemų Nietzsche išprotėjo. Apie Nietzsche’s ligą ir idėjinius konfliktus rašė šveicarų mokslininkė Alice Miller savo knygoje „Der gemiedene Schlüssel“ (1996).

meilė moterims ir filosofijai buvo svarbiausia, dažnai keisdavo darbo vietas, tačiau neramus gyvenimo būdas jam nesutrukdė kritiškai įvertinti miesčioniškos visuomenės neigiamybių.

Didžiausia blogybė, kad apmaudo apimtas žmogus nepažįsta savo jausmų. Toks asmuo nesuvokia daugelio neigiamų emocijų, susijusių tarpusavyje. Pavyzdžiui, apmaudaus pavydo atveju „<...> išdidumas yra susijęs su menkavertiškumo jausmu, dėl to pavydima savybės, kurios neturima“⁴. Savo ruožtu kompleksinis neigiamų emocijų pobūdis formuoja vertybių apvartą: kiekviena emocija yra susijusi su tam tikru žmogaus interesu ir kyla iš jo. Iš to išplaukia, kad pozityvus mąstymas lemia lyginimąsi su pozityviomis vertybėmis, o neigiamas mąstymas ir emocijos lemia tam tikrų įvykių negatyvų etinį vertinimą. Tuo pagrįstas Nietzsche's požiūris remiasi apmaudo apimto žmogaus poreikių tenkinimu, o ne tarpasmeniniais santykiais ir juose atsiskleidžiančiomis meilės bei kito asmens gerbimo vertybėmis.

Scheleris, kaip ir Nietzsche, įvardija tokias būdingas pasipiktinimo emocijas: „<...> keršto jausmas bei keršto impulsas, neapykanta, pyktis, pavydas, pavydus skersakiavimas į kitą, klastingumas“⁵. Anot Schelerio, šios emocijos apnuodija sielą (vok. *seelische Selbstvergiftung*), dėl to žmogaus užteršta sąmonė negali kurti pozityvių tarpasmeninių santykių. Telioka vienintelė išeitis – sprukti nuo to, ko negali suvokti, į išsigalvotų svajų ar grandiozinių planų pasaulį. Kokie pražūtingi gali būti vertybiniu apmaudu persmelkti įsivaizdavimai žmonijai liudija Hitlerio, Aleksandro Didžiojo, Čingischano karai, paremti rasinių ir kultūrinių prietarų persotintomis ideologijomis: arijų pranašumu nearijų atžvilgiu, helenistinės kultūros pranašumu prieš „barbarišką gentį“, mongoloidų rasės pranašumu prieš baltodžių rasę. Šių prietarų šaltinis susijęs su žmogaus vertybių pokyčių ir savipažinimo problemomis. Skirtingai tai svarsto jausmų filosofija (vok. *Philosophie der Gefühle*)⁶ ir Scheleris bei Nietzsche.

Jausmų filosofijoje atsižvelgiama į kiekvieną neigiamą emociją priklausomai nuo situacijos. Kai kada šios emocijos gali atlikti ir teigiamą vaidmenį, ypač kai siekiama išsiaiškinti tarpusavio problemas. Ir priešingai, kai nepaisoma racionalaus išsigilino į neigiamas emocijas, jos ima veikti sąmonės lygiu ir gali sukelti destruktivių padarinių. Tiek Scheleris, tiek Nietzsche pyktį, kerštą laikė vertybių apvartos priežastimi. Panašiai emocijos vertinamos ir Pandoros mite. Pandora buvo graži, bet tuščia. Dzeusas jai prisakė neatidaryti skrynios, tačiau Pandora duotą

⁴ Demmerling, Christoph; Landweer, Hilge. *Philosophie der Gefühle. Von Achtung bis Zorn*. Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2007, 250.

⁵ Scheler, Max. *Der Umsturz der Werte. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*, 51.

⁶ Terminas *jausmų filosofija* vartojamas remiantis filosofų Christopho Demmerlingo ir Hilges Landweer veikalais. Jame aiškinama, kad kiekviena emocija turi savo racionalų turinį ir (pozityvų ar negatyvų) vertybinį atspalvį.

pažadą sulaužė. Nietzsche's, ypač Schelerio, pasipiktinimo tyrinėjimai leidžia suprasti, kodėl psichologo pastangos padėti klientui susivokti emocijose priimant psichologo požiūrį nėra prasmingos. Juk konkretus kliento poelgis yra susijęs pirmiausia su jo vertybėmis ir gyvenimo patyrimu, o ne vien su charakteriu ar laikinos gyvenimo situacijos išprovokuotais afektais, kaip būtų linkęs manyti specialistas. Retoriškai galima klausti, ar Pandora būtų atvėrusi skrynią, jeigu būtų išsiugdžiusi (sen. gr. τοῦ σωφροσύνου) savitvardos, savikontrolės ypatybę?

Antikinė dorybių ir individualybės ugdymo logika šiuo metu sunkiai atsispiria greitam vartojimo kultūros vyksmui. Savitvardos ir kitų dorybių ugdymas, kuriam senovės graikai galėjo skirti individualų mokymąsi namuose, repetitorių varžybas, šiuolaikinei švietimo sistemai per brangu. Dėl šios priežasties tvirtų asmeninių vertybių ugdymas ir individualybės formavimas telieka pavienių privačių mokyklų, pavyzdžiui, Waldorfo, ir privačių ikimokyklinio ugdymo įstaigų, tokių kaip Marios Montessori darželių, iniciatyva. Atskiros kūrybiškumo ir vertybių ugdymo „laboratorijos“ sunkiai gali keisti šią šiuolaikinę švietimo sistemą. Todėl ir toliau kuriamos masinės programos, orientuotos ne į asmenybes, jų dabartį ar ateitį, bet į valstybės skiriamą finansinį krepšelį. Žinoma, pamokančiame pasakojime turi būti ne tik kritinių ar didaktinių elementų, bet ir patiriamas skaitymo malonumas su laiminga pabaiga. Taigi Pandoros mitas ne tik sukrečia (iš skrynios išleidžiamos žmonijos nelaimės bei ligos), bet ir pamoko stojįško nuolankumo, slypinčio viltyje, kuri vienintelė pasiliko Pandoros skrynios dugne. Mitas byloja, kad ir ką lemia dievai – skirtingas gyvenimo aplinkybes, neatsargų elgesį, visuomenėje paplitusias neigiamas emocijas, – mirtingasis, kol yra gyvas, tol gali pozityviomis vertybėmis grįsta, aktyvia veikla suteikti vilties pasikeisti apmaudo apimtai visuomenei.

FILOSOFINĖ ABEJONĖ PASIPIKTINIMO APIMTA TIKROVE

Pandoros mito kontekste Schelerio ir Nietzsche's gvildenama pasipiktinimo problematika įgyja gyvenimo kaitos ir veržlumo. Tiesa, nei Nietzsche, nei Scheleris nėra neigiamų emocijų tyrinėjimo pionieriai. Pirmasis šias emocijas pradėjo analizuoti prancūzų filosofas Blaise'as Pascalis. Neigiamų emocijų tendenciją Pascalis įvardijo kaip „širdies netvarką“ (pranc. *désordre du coeur*), kuri yra priešinga „širdies tvarkai“ (pranc. *ordre du coeur*), paremtai meilės galia: „<...> širdis pripildo viską grožio ir meilės švelnumo, o siela ir dvasia prisotintos nekaltumo pasiruošia priimti pirmuosius išpūdžius, kurie gimsta širdyje tyrinėjant malonumus

ir vargus, galimus išvysti suvaidintus komedijoje⁷. Pasak Pascalio, gyvenimas yra tarsi Dante's Alighierio „Dieviškosios komedijos“ materialioji scena, kurioje kasdienybės veiksmai ir mokslinis darbas, paremtas intuicija, tampa beprasmis be meilės. Pascaliumi meilės šaltinis – Dievo meilė, kuri atsiskleidžia pasaulio grožyje ir žmogaus pažinime.

Tiek Nietzsche, tiek Scheleris savitai modifikuoja Pascalio *désordre du coeur* supratimą. Scheleriui, panašiai kaip ir Pascaliumi, *désordre du coeur* pasipiktinimo šaltinis emocinio gyvenimo pokyčiuose. Kada jausminio „<...>“ gyvenimo visumos nebesuvokiame kaip prasmingos ženklų kalbos, per kurią reiškiasi objektyvūs ryšiai, savo besikeičiančia įtaka tvarkantys mūsų gyvenimo prasmę ir reikšmę; šią visumą suvokiame kaip visiškai *aklas būsenas*, kurios atsiranda kaip gamtos procesai, kuriuos galbūt ir reikia techniškai valdyti norint gauti naudos ir išvengti nuostolių.⁸ Anot Schelerio, neigiamos emocijos visą žmogaus būtį susieja su miesčioniškos moralės naudos principu (vok. *Nützlichkeitsprinzip*), kurio esmė ta, kad dvasinės vertybės matuojamos ne idealiuoju matmeniu, o pritaikomos ekonomikos struktūroms ir atskiriems vartotojams. Dėl to žmogaus meilė, kuri Schelerio filosofijoje yra pozityvios vertybinės koreliacijos šerdis, tampa vartojamu produktu.

Schelerio amžininkas, sociologas Werneris Sombartas taip pat išvėlgė tiesioginę miesčioniškos dvasios dominavimo žmogaus gyvenime grėsmę. Anot Sombarto, vartotojiškumo pradą, atitinkantis Schelerio filosofijoje kritikuojamą naudingumo principą, meilę atriboja nuo žmogaus materialios gyvenimo tikrovės: miesčionio gyvenimo „<...>“ visų vertybių centre egzistuoja arba ūkinis interesas, arba meilės interesas. Miesčionis gyvena tam, kad rūpintųsi savo ekonomija, arba tam, kad mylėtų.⁹ Miesčioniškos dvasios, atkirstos nuo vertybinių dvasinių šaknų, pozicija primena dualią kartezinės filosofijos, trokštančios žūt būtinai įrodyti racionaliojo proto pirmumą jausmų atžvilgiu, poziciją. Šių pozicijų panašumas: kartezinės dvasios filosofai „<...>“ sumaišo dalykines idėjas ir kalba apie kūniškus dalykus dvasiškai, o apie dvasinius dalykus kalba kūniškai¹⁰. Lygiai taip miesčionys renkasi arba meilę, arba pragyvenimui svarbią veiklą. Abi mąstymo pozicijos atspindi kraštutinumus, kurie neigiamai keičia žmogaus savęs interpretavimą. Tokio žmogaus savęs interpretavimo šaltinis – pasipiktinimo apgaulė (vok. *Ressentimenttäuschung*). Ši pasipiktinimo forma veikia kaip savarankiškas vertybių apvartos mechanizmas. „Taigi puoselėdami vertybes, kurių pozityviai trokštame (arba tiksliau geidžiame

⁷ Pascal, Blaise. *Pensées*. Paris: Usine de la Flèche (Sarthe), 1972, 7.

⁸ Šeleris, Maksas. Ordo amoris. In *Gėrio kontūrai*. Iš vokiečių k. vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Mintis, 1989, 210.

⁹ Сомбарт, Вернер. *Собрание сочинений*. Перевел с немецкого Владимир Даль. Санкт-Петербург: Civitas terrena, 2005, 257.

¹⁰ Pascal, *Pensées*, 35.

vertybių, kurias gebame išgyventi (vok. *das „Erstrebekönnen“ erleben*), jas pervertiname; tas vertybes, kurias nesąmoningai dar tik jaučiame (tam tikrais atvejais) nuvertiname dėl apgaulės vyksmo, patiriama iš jo negatyvaus [raiškos – Ž. V.] būdo <...>.¹¹ Tokiu būdu pasipiktinimas apverčia žmogaus vertybių bei prigimties suvokimą ir neigiamai pakreipia žmogaus emocinį gyvenimą. Pavyzdžiui, abiturientas, svajojantis tapti lituanistu ar rašytoju, vis svarsto, ar eidamas šiuo profesiniu keliu prisitaikys prie darbo rinkos. Tokia abituriento racionaliai pagrįstos baimės forma yra miesčioniškos moralės išraiška, dėl to žmogus ne tik abejoja savo prigimtinio pašaukimu, bet labai dažnai šio pašaukimo atsisako iš baimės, kad šalies ekonomika ar gyvenimo aplinkybės sutrukdytų pasiekti tikslą. Šiuo atveju baimė ir miesčioniška moralė, po kuria slepiasi vertybių pasipiktinimo mechanizmas, žmogų įkalina socialiai saugios, bet prigimtinio pašaukimo neatitinkančios rutinos spąstuose. Keisdamas savo gyvenimo pašaukimą žmogus keičia ir vertybes. Pasak Schelerio, vertybių pakeitimas, kylantis iš kapitalistinio naudos principo, pozityvias vertybes apgaulingai apverčia ir iškelia į paviršių karjeros bei pinigų siekimą kaip dirbtinius pakaitus pozityvioms gyvenimo kelio pasirinkimo vertybėms. Tačiau šioje vietoje dar neaišku, kaip filosofinis Nietzsche's, Pascalio ir Schelerio mąstymas pagrindžia pasipiktinimo ištakas?

Nietzsche pasipiktinimo neinterpretuoja taip radikaliai kaip Scheleris, kuris jį analizuoja psichologiškai, socialiai ir etniškai. Pasak Nietzsche's, pasipiktinimas reiškiasi daugiau meno ir moralės srityse. Mene autentiškas pažinimas yra galimas jungiant iš meninės harmonijos plaukiantį apoloniškąjį pradą ir antikinių misterijų spontaniškumu pulsuojantį dionisiškumą. Trintis tarp šių pradų prasideda, kai filosofinis mąstymas mėgina juos „išstbulinti“ vien racionaliai. Tuomet žmogaus vertinimuose ir pasaulėžiūroje abu pradai išsikreipia, o „<...> jausminamosios priemonės – tai šaltos paradoksaliaios *mintys* – vietoj apoloniškųjų įžvalgų – ir ugningi *afektai* – vietoj dionisiškųjų ekstazių; ir viena, ir kita yra itin realistiškos kopijos, visiškai nepanardintos į meno eterį“¹². Nietzsche sokratinę tendenciją suvokia, kaip dirbtinę mąstymo dermę, nuvertinančią vaizduotės bei meninės intuicijos svarbą ir tokiu būdu kūrybiškumą paverčiančią eiliniu gebėjimu. Sokratinė tendencija, kaip ir „vergų moralė“, negatyvus požiūris į krikščionybės religinės moralės apolegetiką, yra Nietzsche's tyrinėjamo pasipiktinimo apraiška.

Grįžtant prie Pascalio, „širdies netvarka“, susijusi su neigiamomis emocijomis – nuoboduliu, išdidumu, pavydu, atsirado veikiant racionalistiniam pasaulėvaizdžiui

¹¹ Scheler, Max. *Der Formalismus in der Ethik und die formale Wertethik*. Halle: Max Niemeyer Verlag, 1927, 32.

¹² Nietzsche, Friedrich. *Tragedijos gimimas*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Pradai, 1997, 96.

(René Descartes'o filosofijos¹³). Scheleris kritikuoja Descartes'o filosofiją už žmogaus prigimties iškraipymą. Esminis jo priekaištas kartezinei filosofijai: „<...> *fiziologinis ir psichinis gyvenimo procesai yra griežtai identiški* <...>. Jie skiriasi *tik fenomenaliai* – kadangi struktūriniai dėsniai ir jų vyksmo ritmika yra griežtai fenomenalūs.“¹⁴ Anot Schelerio, visa kartezinė filosofija ignoruoja vientisą žmogaus prigimties suvokimą, nes žmogaus gyvenimo tikrovę interpretuoja kaip dualius sielos ir kūno, naudos ir (ar) nenaudos vyksmus. Žmogaus būtis yra ne teoriška, bet gyvenimiška: jo mąstymas yra suaugęs, o ne vien teoriškai susijęs su vidiniu pasauliu, galima atpažinti pasipiktinimo apimto mąstymo apraiškas savo gyvenime ir elgtis vadovaujantis meilės, atjautos vertybėmis.

Visi trys mąstytojai – Nietzsche, Pascalis, Scheleris – aiškindami žmogaus pažinimą ir jausmus abejojo racionalistiniu mąstymu. Dėl to jie kritikavo „širdies netvarkos“ ir neigiamų emocijų suformuotą racionalistinį pasaulėvaizdį, kuris žmogų atitraukia nuo jo dvasinės esmės, savipažinimo, ir jo įgyvendinimo. Kokie mąstymo mechanizmai skatina vertybinio pasipiktinimo apraiškas?

RACIONALISTINIO NUTOLIMO AIŠKINIMAS

Nutolimas tai vertybinė žmogaus sąmonės nuostata tam tikrų dalykų atžvilgiu. Žmonių ir idėjų sistemų vertybinės orientacijos skiriasi. Schelerio analizuojamas pasipiktinimas išreiškia kitokį nutolimą nei marksistinis (vok. *Entfremdung*). Dėl šios priežasties neanalizuoju marksistinio nutolimo sampratos. Vien marksistinio nutolimo sąmonė „<...> niekuomet negali būti kas nors kita, kaip įsisąmoninta būtis (vok. *das bewusste Sein*), o žmonių būtis yra tikrasis jų gyvenimo procesas“¹⁵. Marksistinė sąmonės apibrėžtis emocijas, kurios ne visada yra protu suvokiamos, palieka už racionalaus proto ribų. Iš esmės marksistinė sąmonė yra racionalistinė, dėl to panaši į dualistinę Descartes'o filosofiją. Taigi marksistinė sąmonė sprendžia, Sombarto žodžiais tariant, ūkinių arba emocinių interesų dilemą. Ir vienu, ir antru atveju marksisto ir miesčionio sąmonės yra nudvasintų racionalaus proto vertybių

¹³ „Negaliu Descartesui atleisti; jis pageidautų visoje savo filosofijoje apsieiti be Dievo; bet Descartesas to negalėjo padaryti, tad jam teko kurti filosofiją Dievo dėka.“ (Pascal, *Pensées*, 40.) Pascaliao požiūriu, Descarteso racionalistinis žvilgsnis į tikrovę ardo Dievo tvarką, o gyvenimo filosofijos kontekste šis požiūris įvardintinas kaip papiktinantis. Remdamasis vien protu racionalistas Descartes'as negeba visapusiškai interpretuoti Dievo sukurtosios tikrovės, kadangi tikrovės dalykus aiškina bedvasiu (be sąveikos su Dievo meile) protu. Antra vertus, Descartes'as buvo jėzuitas, tad negalėjo sau leisti mąstyti grynai ateistiškai. Racionalistinis Descartes'o filosofijos pobūdis remiasi tam tikra mąstytojo saviapgale.

¹⁴ Scheler, Max. *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Bonn: Bouvier Verlag, 2010, 54.

¹⁵ Marksas, K., ir Engelsas, F. *Vokiečių ideologija*. Iš vokiečių kalbos vertė A. Kanapeckas. Vilnius: Mintis, 1974, 20.

sankryžoje. Abiem atvejais dėl racionalaus proto atitolstama nuo dvasinių vertybių. Pavyzdžiui, miesčio neišsąmonė nesuvokiamas tikrasis tikėjimas, tad priimtina tik religinė puošnių apeigų forma, ką pelnytai sukritikavo Nietzsche „Moralės genealogijoje“. Miesčionis atitolsta nuo tikėjimo, nes nemylė Dievo. O marksistas apskritai neigia Dievą, kadangi Dievo pažinimas jam yra anapus racionaliu protu suvokiamos gyvenimo šiapusybės. Taip marksistas nutolsta ir nuo tų, kuriems tos vertybės yra savitos ir brangios.

Emocijos marksistams neturi pažintinio pagrindo – šis požiūris šiuolaikinėje psichologijoje yra ne vien sukritikuotas, bet ir paneigtas¹⁶. Psichologai įrodė, kad geros emocijos stimuliuoja žmogaus kūrybiškumą, o blogosios sukelia kūno ir sielos ligas. Scheleris nutolimą analizuoja kaip kylantį iš neigiamų emocijų, kurios įvardijamos Pandoros mito analizėje. Pasak marksizmo klasikų, tik „įsisąmoninta būtis“, t. y. racionaliai suvokiama, yra tikroji sąmonė ir gyvenimas. Tuo tarpu Scheleris, pradėjęs nuo Immanuelio Kanto ir baigdamas evoliucionistiniais mokymais, savo filosofijoje kritikuoja proto vaidmens absoliutinimą, nes tokia racionalistinės filosofijos pozicija „<...> primena uždara kumštį, o ne atvirą plaštaką“¹⁷. Racionalistinė filosofija Schelerio požiūriu virsta dogmatišku mokslu tada, kai apsiribodama viena filosofine pozicija atsisako gyvenimiškos kaitos galimybių. Dėl to į ją panašios visos filosofijos, kurių tyrėjai nesistengia suvokti kitokio požiūrio: retai diskutuoja su priešingai manančiais, vengia kitokių samprotavimo būdų nei yra priimtini konkrečiai filosofinei mokyklai; dėl to tokie tyrėjai tampa abejingi naujų kūrybinių vertybių paieškai. Minėtai Schelerio pozicijai pritariu, kadangi sunku įsivaizduoti dinamišką mokslą ir kūrybingą mokslininką, suvokiantį mokslinę kūrybą kaip pasyvią, statišką veiklą, primenančią amžiną arbatos pilstymą Skrybėliaus (angl. *Hatter*) ir Triušio (angl. *March Hare*) draugijoje.

Apskritai žmogus gali suvokti tik tuos dalykus, kuriuos patiria tikrovėje: emociškai juos išgyvena kaip svarbius jam įvykius ir save pažįsta apmąstydamas šiuos įvykius bei emocijas. Taigi emociškai ir psichiškai vientisa asmenybe tampama suvokus savo jausmus ir mąstymą. To siekiant neįmanoma apsieiti be atviro dialogo su kitais žmonėmis ir savimi. Be šio dvikrypčio dialogo (su visuomene ir savimi) prarandamas ryšys su kitais žmonėmis arba savimi. Pavyzdžiui, filosofas ima kurti „bet kokią filosofiją“, kuri atitinka akademinę kartelę, tačiau nutolusi nuo kalbos, jis neišgyvena savo žodžių kaip jam aktualijų sąvokų. Žodžiai virsta abstrakcijomis, nes kūrėjas tapo savo kūrybos „abstrakcija“, nekalbančia apie judrų ir kintantį gyvenimą anapus teksto.

¹⁶ Emocijų reikšmę žmogaus pažinimui įrodė mokslininkai, tyrinėjantys „emocinio intelekto“, korelacijų tarp intelekto ir jausmų, svarbą. Pavyzdžiui, Danielio Golemano emocinio intelekto tyrinėjimai, Claude'o Steinerio meilės vaidmens žmogaus gyvenime tyrinėjimas.

¹⁷ Scheler, Max. *Schriften aus dem Nachlass. Philosophische Anthropologie*. Bonn: Bouvier Verlag, 1987, 325.

APMAUDUS PAVYDAS

Jausmai nusako žmogaus santykius su kitais žmonėmis, padeda arba trukdo pažinti tikrovę. Iš to išplaukia, kad ir neigiami, ir teigiami jausmai keičia žmogaus vertybes bei jo gyvenimą. Netgi galima teigti, kad teigiamos emocijos kuria įvairias kultūrines veiklas, pavyzdžiui, meną, o neigiamos pykčio, pavydo emocijos, eidamos kartu su globaliais istoriniais procesais, sugriauna ir civilizacijas¹⁸. Istorinių, kultūrinių procesų stebėjimas atskleidžia konkrečiame įvykyje ar reiškinyje dalyvaujančių emocijų racionalų ar iracionalų turinį. Abi šias emocijų turinio ypatybes galima aptikti šeleriškuose apmaudaus pavydo ir pykčio tyrinėjimuose, kurie praskleidžia racionalistinio nutolimo uždangą.

Būtina pabrėžti, kad Nietzsche's filosofijoje „<...> pasipiktinimo sąvoka anaip tol apibrėžia ne jausmą ar tam tikro turinio pojūtį, bet nusako jautimo būdą“¹⁹. O Scheleriu įdomūs ne vien tik pasipiktinimo sąvokos idėjiniai aspektai kaip Nietzsche'ei, bet ir atskirų emocijų antropologinis idėjinis turinys. Į pavydą jis žvelgia ne kaip į statišką konstantą, o kaip aktyvų judesį, nukreiptą į daiktą ar būtybę: daikto neturiu ir dėl to geidžiu. Scheleris analizuoja kultūrinį pavydo jausmo turinį: jo ryšį su vertybių apvarta ir su antagonistiniu konkurencijos geismu (vok. *Kokurrenzstreben*).

Priešingai negu krikščioniška tradicija, kuri pavydą laiko viena iš septynių mirtinių nuodėmių, Scheleris jį suvokia kaip gana neutralią emociją tada, kai „<...> pavydas išnyksta, jei gėrybė, kurios pavydžiu, tampa mana“²⁰. Toks pavydas kasdienybėje nesukelia skausmo ir yra trumpalaikis. Visai priešingi fiziologiniai pokyčiai, kuriuose ryškus skausmo išgyvenimas, dalyvauja apmaudaus pavydo atveju. Kadangi žmogus kaip socialinė būtybė rangu, sugebėjimais nuolat lyginasi su kitais, tai pastarąjį lyginimąsi galima pastebėti iš žmogaus kūno laikysenų. Pavydo laikysenai būdinga „<...> sukąsti dantys, susiaurėjusios akys; kvėpavimas stringa nuo staigaus skausmingo pavydo“²¹. Pavyzdžiui, mokslininkas mato, kad jo kolega pasiekė daugiau. Dėl to kolegos laimėjimai jį įkvepia siekti to paties arba daugiau. Šiuo atveju pavydas net gali būti akstinu keistis pačiam ir tobulinti savo veiklą. Antraip sakant, „sveikas“ pavydas neprielankumo forma lemia „sveiką“ idėjų ir veiksmų

¹⁸ Daugumos trumpalaikių imperijų (Aleksandro Didžiojo, Hitlerio) sunykimas priklausė ne vien nuo socialinių imperijos valdymo problemų, bet ir nuo jų kūrėjų neigiamų emocijų, nulėmusių grandiozinių planų žlugimą. Godumas valdžios sutrukdė Aleksandriui ir Čingischanui paskirti tinkamą įpėdinį, tad po jų mirties imperijas išdraskė besivaržantys favoritai; Hitleris puikybės ir pan. emocijų skatinamas užbaigė gyvenimą savižudybe.

¹⁹ Demmerling, Christoph; Landweer, Hilge. *Philosophie der Gefühle. Von Achtung bis Zorn*, 207.

²⁰ Scheler, Max. *Der Umsturz der Werte. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*, 53–54.

²¹ Demmerling, Christoph; Landweer Hilge, ten pat, 198.

konkurenciją, o ne vidinio ir išorinio skausmo konfrontaciją su aplinka ir asmens vertybėmis, kas itin būdinga apmaudžiam pavydžiui.

Aptariant lyginimo aspektą pavydo fenomene svarbus yra saviapgaulės mechanizmas. Apmaudaus pavydo atveju lyginamos priešingos vertybių sistemos. Pavyzdžiui, vagis gali savo veiklą pateisinti tuo, kad rūpinasi šeima, nes negali išgyventi. Klasikinis tokio saviapgaulės mechanizmo pavyzdys yra doruolio Zadigo, kuriam visada nesisekė, kalba: „Viskas, ką dariau gero, tapo man praeiksmų šaltiniu, man neskirta didybė, kuriai esu auklėtas, tik pulti į baisiausią nelemties bedugnę. Jeigu būčiau toks pat blogas kaip kiti, tapčiau toks pats laimingas kaip kiti.“²² Zadigas save apgauna tuo, kad keisdamas savo vertybes arba išduodamas savo įsitikinimus, jis įgis tai, ko trokšta, bet ar įmanoma vadovautis vertybėmis, kurios nėra tavo mąstymo ar patirties dalis?!

Iš tiesų, priešingai nei Zadigas, pasipiktinimo apimtas žmogus gyvenime vadovaujasi neetiniais orientyrais. Pavyzdžiui, toks žmogus stokoja refleksyvaus santykio su pozityviomis vertybėmis – nuolankumu, artimo meile – kadangi jis nutolsta nuo šių vertybių arba neišgyvena jų kaip asmeninės patirties. Tokiam žmogui „<...> traagiška ir romantinė meilė atrodo viso labo atsilikusio vystymosi pakopa <...>“²³, nes jis tuo netiki, meilė jam neatneša tos naudos, kuri dažniausiai siejama su materialiais lūkesčiais. Pavyzdžiui, kūrėjas, negavęs pageidaujamo užmokesčio už kūrybą, nusprendžia pasitenkinti grafomaniška teksto gamyba, nes nėra išsiugdęs kūrybos kaip pareigos ir atsakomybės prieš save vertybės. Be kūrybos jis ima jausti nuobodulį ir dvasinį neveiklumą. Kad pakeltų žemą savivertę, toks kūrėjas pradeda kritikuoti kuriančius žmones. Schelerio filosofijos tyrinėtojas Manfredas Fringsas pavydą, kylantį iš menkavertiškumo, tiesiogiai sieja su kūrybiniu neįgalumu ir neigiamomis emocijomis: „<...> pasipiktinimas susideda iš dirglaus pykčio, susijusio su pastoviu jausmu, kad tave atmes ar nepastebės, kadangi tai nuolat parodo konkrečius bejėgiškumo, kurio asmuo pats nesuvokia, ženklus.“²⁴ Paties Schelerio požiūriu, kūrėjas virsta miesčioniu arba masių žmogumi, kai mokslinė kūryba jam tampa neįdomia veikla, paklūstančia vangumo principui (vok. *Trägheitsprinzip*): „Būtybė, ieškanti ramybės supamajame krėsle, kuriame tikisi ramybės, atitinka ne būtybės, bet negyvėlio kategoriją.“²⁵ „Supamojo krėslo“ svajonė liudija, jog žmogus pasuko pasipiktinimo kryptimi, o jeigu jis jau tuo gyvena, vadinasi, „<...> pamiršta

²² Voltaire. *Zadig*. Paris: Hachette, 1980, 72.

²³ Marcuse, Herbert. *Der Eindimensionale Mensch Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*. Übersetzte aus Englisch Alfred Schmidt. Hamburg: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1994, 76.

²⁴ Frings, Manfred. Max Scheler and the Psychopathology of the Terrorist. In *Modern Age*. Wilmington: Intercollegiate Studies Institute, 1 June, 2005, 212.

²⁵ Scheler, Max. *Der Umsturz der Werte. Versuche einer Philosophie des Lebens*, 148.

galutinį tikslą ir pačias vertybes“²⁶. Mąstytojo Viktoro Franklio požiūriu, vertybių užmaršties pasekmė – beprasmybės jausmas, o Schelerio filosofijoje beprasmybės jausmas susijęs su nemeile kaip negebėjimu kurti, nuoširdžiai suprasti ir gerbti kitus žmones.

Apmaudaus pavydo išgyvenimuose susipina pykčio, keršto, neapykantos, neisavertiškumo jausmai. Dėl šio kompleksinio pavydo turinio, anot anglų empiristo Davido Hume'o, apmaudiems pavyduoliams būdinga nuostata: „<...> žvelgdami į kito malonumą ir mes natūraliai patiriame malonumą, o palyginę jį su savuoju išgyvename skausmą. Kito skausmas ir mums skaudus kaip pats skausmas, tačiau papildo mūsų pačių laimės idėją ir teikia malonumą.“²⁷ Apmaudus pavydas sujungia piktdžiugą ir piktą skersakiavimą į kito gėrybes²⁸ ir iškyla ne džiaugsmu dėl savo ar dėl kito gerovės, o neapykanta tam, kuriam geriau sekasi. Toks pavydas yra panašus į lietuvišką, atspindintį sparnuoto lietuviško folkloro posakiuose apie destruktivią negatyvaus jausmo galią: „Smagu, kai kaimyno troba dega“, „Kaimynui blogai – man gerai“ ir t. t. Straipsnio autoriaus nuomone, apmaudaus pavydo lietuviškos šaknys kultūrinės: jos kyla iš lietuviškos tapatybės uždarumo ir iš tautinį neisavertiškumą atskleidžiančių lietuviškumo vertinimų. Apmaudaus pavydo dvinarėmis priešybėmis (gera / bloga) linkusią mąstyti sąmonę atskleidžia, pavyzdžiui, „šviesios praeities“ (LDK šlovingos praeities) priešinimas niūriai, socialinių problemų kupinai dabarčiai, kurioje nematyti ateities blavių properšų. Toks atskirus laiko momentus vertybiškai supriešinantis mąstymas blokuoja pozityvių kultūros aspektų, pavyzdžiui, lietuviškų kūrybinių industrijų objektyvų įvertinimą ir dabartinį jų reflektavimą. Paminėtų reiškiniių apmąstymus užgožia ginčiai dėl socialinių Lietuvos problemų arba pykčio prisotintos diskusijos, svarstančios Kedžių istoriją, Viktoro Uspaskicho bylą. Ta aplinkybė, kad panašūs negatyvūs reiškiniai, supriešinantys visuomenę į kelias stovyklas, žiniasklaidoje ir visuomenėje vertinami valstybiniu lygiu, rodo, kad Lietuvoje gyvena daug pasipiktinusių žmonių. Iš to išplaukia, kad pasipiktinimas ir su juo susijusios emocijos Lietuvoje turi sulaukti nuodugnių istorinių, etnopsichologinių ir sociologinių tyrinėjimų.

²⁶ Frankl, Viktor. *Sielogyda Gydytojo rūpestis – siela*. Iš vokiečių k. vertė Austėja Merkevičiūtė. Vilnius: Vaga, 2012, 76.

²⁷ Hume, David. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Iš anglų k. vertė Joana Vanagienė. Vilnius: Charibdė, 2007, 282.

²⁸ Schelerio filosofijoje piktdžiugą atitinka *Schadenfreude* terminas ir viduramžiškas vok. žodis *Scheelsucht*, reiškiantis piktą nuvertinantį žvilgsnį, kito privalumus paverčiantį į trūkumus pavydo priepuoliuose. Piktas nuvertinantis žvilgsnis ir nuolatinis pyktis neprielankumą (vok. *Missgunst*) paverčia apmaudžiu pavydu. Rezultatas: man skauda ir psichiškai, ir fiziologiškai, kai kitas turi tai, ko aš negaliu turėti.

SAVIPAŽINIMO PRIEŠNUODIS PRIEŠ PASIPIKTINIMĄ

Ligšioliniai svarstymai sudarė įspūdį tarsi pasipiktinimo tendencija yra ne vien visuomenę persmelkusi tendencija, bet ir neįveikiama, ją kaustanti jėga. Iš tiesų, manyti, kad viltis, priešnuodis prieš pasipiktinimą, yra užmigusi Pandoros skrynios dugne, pati savaime yra kritikuotina. Tam prieštarauja ir Pandoros mitas, kuriame viltis nepaleidžiama ir nesunaikinama, o veikiau paliekama kaip vertingiausias karys, padedantis žmogui stoti prieš legioną ligų ir nelaimių, paleistų iš Pandoros skrynios. Kaipgi viltis padeda įveikti pasipiktinimą?

„Susimąstydamas apie save; pastebėdamas asmeninį pasimetimą prigimties kantone; ir kad šis mažas kalėjimas, kuriame žmogus randasi, priklauso visatai, žmogus išmoksta vertinti žemę, karalystes, miestus ir patį save.“²⁹ Pascalis teigia, kad žmogus pirmiausia tik pats savyje gali atrasti pasaulio formas ir harmoniją, bet tam, kad jis šių dalykų imtų ieškoti, reikia vidinio sąmyšio, tam tikro „pasimetimo“, kurį sukuria socialinės ar kt. problemos. Scheleris nerašo, kad „<...> kiekvienas individas, patekęs į šią „situaciją“, papiktinamas, <...> nepasiduoti pasipiktinimui gali tik individualybės“³⁰. Esama asmenų, jau prigimtyje turinčių priešnuodį prieš pasipiktinimą. Nors jie nėra galingieji Olimpo dievai, kurie įdavė Pandorai skrynią su visomis žmonijos nelaimėmis, bet šie žmonės išmoksta, remiantis Pascaliao mintimi, pažinti save ir tuo būdu atrasti dalykus, kuriais galėtų mėgautis. Iš to išplaukia, kad ne visi žmonės pasmerkti būti pasipiktinimo nuotaikų pagautais, liguistai kitiems pavydinčiais ir viskuo nepatenkintais bambekliais. Per savipažinimo procesą nepriitaikėliški žmonės, atsparūs pasipiktinimo nuodams, atpažįsta asmenines vertybes, jomis gyvena ir, jeigu reikia, kovoja už asmenines vertybes, užuot paaukoję, kas brangu, dėl daiktų.

IŠVADOS

Glaustai įvairiais aspektais aptarus Schelerio išplėtotą vertybinį pasipiktinimo mechanizmą ir apmaudaus pavydo koncepcijas galima pereiti prie pagrindinių iš tyrimo išplaukiančių šiandieniniame Lietuvos kultūros gyvenime ypatingą aktualumą įgavusių išvadų. Pirmiausia akivaizdu, kad pasipiktinimo sąvoka Schelerio gyvenimo filosofijoje atskleidžia esminį socialinių problemų ir vertybių kaitos ryšį. Schelerio įžvalgos siejasi su dabartinėmis šalies sociokultūrinėmis problemomis – emigracija, nedarbu, šeimos institucijos krize, – visa tai suponuoja negatyvias ateities

²⁹ Pascal, Blaise. *Pensées*, 27.

³⁰ Scheler, Max. *Der Umsturz der Werte. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*, 75.

baimės, pykčio, pavydo emocijas, kurios daugeliui žmonių tampa vertybinės koreliacijos šerdimi ir mąstysenos bei gyvenimo būdo dalimis. Tuo būdu kompleksiskai veikiančios neigiamos emocijos latentiskai keičia dvasinių vertybių puoselėjimą į medžiaginių gėrybių siekimą. Pavyzdžiui, dėl paaštrėjusios ekonominės konkurencijos žmonės ignoroja arba atsisako prigimtinio pasaulimo, menkina kitų žmonių kūrybines pastangas, stiprina jų psichologinį spaudimą, netgi visomis galimomis priemonėmis siekia išstumti į socialinio gyvenimo ir kultūros paribius, užuot gerbę kito sugebėjimus ir apskritai kitoniškumą.

Antra vertus, destruktivioms dabartinio socialinio ir kultūrinio gyvenimo nuotaikoms savotiška alternatyva yra savęs pažinimas tarsi viltis, esanti Pandoros skrynios dugne. Turima galvoje, kad per savipažinimą atrandamos asmeninės vertybės. Tik taip galima įsijausti į kito žmogaus vertybių ir idealų sistemą, jos kitoniškumą.

Žilvinas Vareikis

RESENTMENT AND ENVY FROM THE STANDPOINT OF MAX SCHELER

SUMMARY. The article analyses the emotional mechanism of *resentment*, which springs up from interpersonal alienation. The source of it is the phenomenon of *annoying* envy. This *annoying* envy together with other negative emotions causes an overthrow of values (*Werteumsturz*). For this reason people gripped by anger fail to appreciate and push out of sight the positive values of love, self-cognition, and self-control that foster harmony. This gives rise to negative social phenomena, including an exaggerated interest in the Kedys crime story, the powerlessness of judicial agencies in the case of Viktor Uspaskich, and their hesitation to reach a final verdict.

Resentment reveals the connection between the nation's social problems and changes in values. Unemployment and structural problems of emigration only intensify the negative emotions of fear, anger, and envy. Resentment also negatively affects emotional relations among persons; it also influences creative impulses and forms of inferiority complex. An antidote to resentment is self-knowledge, which makes a person given over to anger aware of positive spiritual values.

KEYWORDS: resentment, annoying envy, overthrow of values, anger, love, hope, values.

LITERATŪRA

- Demmerling, Christoph; Landweer, Hilge. *Philosophie der Gefühle. Von Achtung bis Zorn*. Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2007.
- Frankl, Viktor. *Sielogyda: gydytojo rūpestis – siela*. Iš vokiečių k. vertė Austėja Merkevičiūtė. Vilnius: Vaga, 2012.
- Šėleris, Maksas. Ordo amoris. In *Gėrio kontūrai*. Iš vokiečių k. vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Mintis, 1989.
- Hume, David. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Iš anglų k. vertė Joana Vanagienė. Vilnius: Charibdė, 2007.
- Marcuse, Herbert. *Der Eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*. Übersetzte aus Englisch Alfred Schmidt. Hamburg: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1994.
- Marksas, K. ir Engelsas, F. *Vokiečių ideologija*. Iš vokiečių k. vertė Algirdas Kanapeckas. Vilnius: Mintis, 1974.
- Modern Age*. Frings, Manfred. *Max Scheler and the Psychopathology of the Terrorist*. Wilmington: Intercollegiate Studies Institute, 1 June, 2005.
- Nietzsche, Friedrich. *Apie moralės genealogiją*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Pradai, 1996.
- Nietzsche, Friedrich. *Tragedijos gimimas*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Pradai, 1997.
- Pascal, Blaise. *Pensées*. Paris: Usine de la Flèche (Sarthe), 1972.
- Scheler, Max. *Der Umsturz der Werte. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*. Leipzig: Der neue Geist, 1919.
- Scheler, Max. *Der Formalismus in der Ethik und die formale Wertethik*. Halle: Max Niemeyer Verlag, 1927.
- Scheler, Max. *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Bonn: Bouvier Verlag, 2010.
- Scheler, Max. *Schriften aus dem Nachlass. Philosophische Anthropologie*. Bonn: Bouvier Verlag, 1987.
- Voltaire. *Zadig*. Paris: Hachette, 1980.
- Сомбарт, Вернер. *Собрание сочинений*. Перевел с немецкого Владимир Даль. Санкт-Петербург: Civitas terrena, 2005.